

УДК 811.111

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-214-218

**НЕЧЕПОРУК Яна Сергіївна –**

кандидат педагогічних наук,  
докторант кафедри педагогіки та менеджменту освіти  
Центральноукраїнського державного педагогічного  
університету імені Володимира Винниченка  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1152-8030>  
e-mail: yananecheporuk83@gmail.com

## КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ВИКЛАДАЧА І КУРСАНТА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ У ЗАКЛАДІ ЛЬОТНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**Постановка та обґрунтування актуальності проблеми.** Сьогодні перед викладачами закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку льотних кадрів України, поставлено принципово нове завдання цілеспрямованого вдосконалення їхньої професійної підготовки з усіх напрямів діяльності, з-поміж них – продуктивна організація професійно орієнтованої комунікативної іншомовної підготовки. Водночас практика фахової підготовки майбутніх авіафахівців дає підстави стверджувати про домінування в частини курсантів несформованої потреби особистісного зростання, незнання правил професійно орієнтованої комунікативної діяльності, невміння працювати у взаємодії, налагоджувати та підтримувати контакти із суб'єктами професійної діяльності. Розширення міжнародної сфери професійної взаємодії авіафахівців України, широке застосування новітньої техніки, вузька професіоналізація таких фахівців, зумовлені активним упровадженням досягнень науково-технічного прогресу, що детермінує необхідність опанування ними різноманітних способів професійно орієнтованої комунікативної діяльності, особливо, іншомовної. На сучасному етапі конкурентоспроможність курсанта закладу вищої освіти безпосередньо залежить від опанування ним професійно орієнтованої комунікативної діяльності. Наразі перед педагогами авіаційних навчальних закладів постає проблема не лише підготувати висококваліфікованого спеціаліста, але й зробити цей процес білінгвальним. Мається на увазі, що всі ті знання і навички, які курсант має засвоїти в процесі навчання в льотному навчальному закладі, він повинен відтворити іноземною мовою.

### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

З огляду на вище окреслене, значно активовано педагогічні та психологічні дослідження, спрямовані на покращення підготовки фахівців України, у тому числі й авіаційних. Проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців розглядалися в працях багатьох науковців. Серед них слід назвати Н. Ничкало,

В. Семиченко. Зазначимо, що проблема іншомовної підготовки фахівців авіаційної сфери стали об'єктом досліджень провідних українських науковців: у доробках Б. Алякринського, В. Колосова, А. Пчелінова та інших представлено питання мовлення авіаційних операторів; О. Васякович дослідила проблему формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях. Особливим доробком у питанні формування мовної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі (пілоти та авіадиспетчери) визначаються дослідження О. Ковтун, в якому представлено теоретичні та методичні аспекти процесу професійної підготовки майбутніх працівників авіакомпаній.

**Мета статті** – розкрити особливості діалогічної форми комунікації у процесі іншомовної підготовки у закладі вищої льотної освіти.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Комунікація в широкому розумінні тлумачиться як вербальний процес створення, передачі та інтерпретації інформації. Хочемо підкреслити, що значення комунікації в соціалізації та самореалізації важко недооцінити. Комунікація виступає універсальною умовою людського буття. По-перше, комунікація слугує каналом, по якому відбувається пізнання, по-друге, є засобом, що розвиває індивідуальність; по-третє, є способом передачі досвіду та розвитку вмінь [6, с. 24]. Так, однією з характеристик комунікації є її соціальна сутність. На думку відомого психолога А.В. Петровського, людина стає особистістю у процесі спілкування, а процес розвитку особистості немислимий без спілкування. У комунікативній діяльності відбувається самопізнання та самореалізація особистості. Саме спілкування є важливим засобом розвитку особистості, духовне багатство якої залежить від різноманітності міжособистісних відносин і рівня комунікативної культури [7]. Проте, оскільки вербальна комунікація в залежності від спрямування потоку мовлення може відбуватися як у монологічній, так і в

діалогічній формі, вважаємо за доцільне наголосити саме на необхідності наявності в такій комунікації діалогічної взаємодії. Так, комунікація не зводиться суто до продукування мовлення, а включає як власне говоріння, так і сприймання. Традиційно, психолого-педагогічна наука наголошує на єдності трьох сторін у спілкуванні: обмін інформацією, інтеракція (взаємодія) та перцепція (взаємосприйняття).

Процес спілкування функціонує на основі певної комунікативної ситуації, тобто певного фрагменту об'єктивно існуючої соціальної реальності, системи взаємодіючих конкретних чинників об'єктивного і суб'єктивного плану, які залучають людину до мовленнєвого спілкування і визначають її поведінку в межах акту спілкування. Крім того, комунікація відбувається на основі певної інформації, тобто характеризується змістовністю. Так, на основі вище зазначеного виокремлюються різні види комунікації в залежності від ситуації та змісту: особиста, побутова, професійна тощо.

Проявом професійної комунікації авіадиспетчера на робочому місці є ведення радіообміну. Радіообмін цивільної авіації є актом мовленнєвої взаємодії, обміном професійною інформацією між екіпажем повітряного судна та наземними диспетчерськими службами та/або іншими повітряними суднами, що здійснюється за допомогою високоякісних каналів зв'язку. Зміст такому спілкуванню задають реальні обставини у зоні УВД, що виражаються у графічній та аудіовізуальній наочній формі на екранах приборів та пультів. Таким чином, радіообмін передбачає наявність двох сторін – учасників радіообміну, якими з боку повітря виступає командир екіпажу, а з боку землі – диспетчери взаємодіючих пунктів управління повітряним рухом. Відносини між учасниками-комунікантами визначаються встановленими правилами ведення радіообміну. Серед двох комунікантів представник диспетчерської служби є головним, оскільки саме ним здійснюється передача вказівок на борт літака і ведеться контроль за рухом повітряного судна; так, комуніканти відрізняються власними функціями у діалозі. Тому, диспетчер займає дещо вищу позицію у порівнянні з екіпажем в ієрархічних зв'язках комунікантів, а комунікація будується на вертикальних відносинах [1, с. 254].

Діалог радіообміну не передбачає зорового контакту між учасниками комунікації, відповідно поруч з мовним повідомленням у ньому відсутні невербальні коди жестів, рухів та міміки. Крім того, можливі ще й радіоперешкоди, які не завжди дозволяють сприйняти інтонацію мовлення. Таким чином, смислове навантаження повністю лягає лише

на текст і слово як його одиницю, тому останні вимагають особливої уваги. Інші ж умови, пов'язані з особливими характеристиками праці операторів особливо складних систем управління, а саме: гіподинамічним режимом діяльності, перевантаженням, великою емоційною та інформаційною напруженістю, дефіцитом часу, складністю прийняття рішень в особливих ситуаціях, теж мають значний вплив на процес протікання радіообміну та продукування та сприйняття інформації її учасниками.

Радіообмін між диспетчером та пілотом здійснюється для того, щоб диспетчерські служби інформували екіпаж ПС про обставини в районі польоту, стан аеродрому, про радіотехнічне забезпечення польотів та посадки, екстрені випадки, а також контролювали дії ПС, а екіпаж зі свого боку інформував про виконання польотної ситуації, доповідав про стан ПС, одержав дозвіл для виконання того чи іншого етапу польоту [2, с. 8]. Отже, таким чином у процесі взаємодії пілот, знаходячись у повітрі, отримує інформацію про польотні обставини та умови прийому його ПС на землі, а диспетчер, перебуваючи на землі, – про те, що відбувається у повітрі на кожному конкретному ПС та про положення та стан літаків у певній повітряній зоні. На основі цього зв'язку у системі „земля”-„повітря” відбувається управління повітряним рухом та запобігання небезпечним зближенням та зіткненням ПС одне з одним і з перешкодами на аеродромі та в польоті, тобто забезпечується впорядкований та ефективний рух літаків. Ключовим же поняттям та цінністю у процесі радіообміну є безпека людей.

Відповідно до мети та завдань радіообміну між його учасниками застосовуються різні стратегії комунікативної взаємодії, а саме інформування, запит, контроль (що реалізується в дозволі чи забороні). Відповідно, використовуються такі види мовленнєвих актів як квестиви (запити, уточнення), констативи (диспетчерські рекомендації, підтвердження прийому інформації, нерегламентовані форми), директиви (команди, розпорядження) та перформативи (повіді про виконання), які виражаються у питальних, розповідних та спонукальних/імперативних реченнях.

Радіообмін ґрунтується на принципах стислості та лаконічності, повноти та змістовності, ясності та однозначності або унеможливлення різнотлумачень [3, с. 43]. Процедура радіотелефонного зв'язку чітко визначається законодавством України (Правила ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України) та нормативними документами ІКАО (Міжнародної організації

цивільної авіації). Відповідно до перших, передача ведеться у стислій формі, звичайним розмовним тоном з використанням стандартної фразеології, під час здійснення радіопередачі повинно забезпечуватися чітко та задовільне приймання повідомлень. Для досягнення цієї мети екіпаж ПС, орган УПР або інший відповідний наземний персонал повинні: 1) вимовляти кожне слово виразно та зрозуміло; 2) дотримуватися такої швидкості мовлення, яка б не перевищувала 100 слів за хвилину. Якщо повідомлення, що передається на борт ПС, потребує запису, швидкість мовлення потрібно знизити для того, щоб таке повідомлення можна було записати; 3) зберігати гучність мовлення на постійному рівні; 4) знати техніку користування мікрофоном, особливо стосовно витримування постійної відстані до мікрофона, якщо не використовується модулятор з постійним рівнем; 5) під час передачі довгих повідомлень необхідно робити короткі зупинки для того, щоб переконатися, що частота, на якій ведеться передача, не зайнята, та надати змогу оператору станції, що приймає такі повідомлення, при потребі, зробити запит на повторення неприйнятих частин повідомлення.

Відповідно до вище зазначеного і будується вербальна взаємодія пілота та диспетчера. Комунікативна ситуація, обумовлена умовами безпечності польоту і відсутністю загроз для життя і здоров'я людей, відображається у стандартному радіообміні. Комунікативна ситуація, обумовлена виникненням непередбачуваних ситуацій польоту, веде до нестандартного радіообміну [1]. Таким чином, радіообмін ЦА передбачає наявність текстів стандартних переговорів, які характеризуються заданістю тематики (необхідні етапи польоту та обов'язкові сходинки радіообміну), особливою побудовою мовленнєвих форм згідно з правилами та стандартною фразеологією, та текстів, що відображають нестандартні ситуації ведення радіообміну [1].

Для текстів стандартних переговорів характерним є процес редукції, який змушує слухача відновити усе повідомлення. Передається лише логіко-семантична частина повідомлення, а аспектно-темпоральні дані можуть бути відновлені пілотом за допомогою екстралінгвістичних знань про ситуацію. Тобто, такі упущення направлені на зменшення морфологічних та синтаксичних характеристик, концентруючи увагу лише на значенні. Так, характерним є вживання обмеженого вокабуляру, переважно термінів та професійних понять, спрощена граматики, прості та еліптичні речення, чіткий порядок слів, повтори.

В умовах нестандартного радіообміну, коли стандартної фразеології не вистачає, значної ролі набуває природна мова, яка заповнює прогалини у комунікації. Проте, навіть у цьому випадку лексика обмежується ситуацією, а реєстр визначається соціальним статусом пілота та диспетчера. Тому, у нестандартних ситуаціях радіообмін передбачає вибіркове використання природної мови.

Отже, можна зробити висновок про те, що комунікативна діяльність при виконанні типового професійного завдання ведення радіообміну має ряд специфічних рис та особливостей, які пов'язані як з мовними, так і екстралінгвістичними факторами протікання цього процесу, і тому вимагає від авіадиспетчерів спеціально сформованих у процесі їхньої підготовки знань, навичок та вмінь.

Проте, якщо діалогічна природа самого радіообміну є неминуче зрозумілою та невід'ємною, то освітній процес підготовки до таких актів мовленнєвої взаємодії часто нелогічно та необґрунтовано позбавлений такої характеристики як діалогічність взаємодії між суб'єктами. Слід наголосити, що педагогічний процес по своїй суті є також актом обміну інформацією, однак ми наголошуємо на необхідності вибудови такого обміну саме на основі діалогу та рівноправності його суб'єктів.

Важливим у підготовці майбутніх авіадиспетчерів є те, що освітній процес має так би мовити подвійну комунікативність. Комунікація стосується одночасно як організаційної, так і змістовної сторони освітнього процесу, тобто розуміється як власне взаємодія викладача та студента в організації навчального процесу, так і спеціально організована професійна комунікація в режимі студент-студент, викладач-студент, студент-викладач та яка часто виявляється у штучних фрагментах ведення радіообміну. Комунікація при підготовці майбутніх авіадиспетчерів може відбуватися як рідною, так і іноземною мовою, та сприятиме формуванню готовності курсантів до самореалізації у професійній сфері.

Слід підкреслити, що у наявній на сьогодні організації освітнього процесу, зокрема і у підготовці майбутніх авіадиспетчерів, у якості способу обміну інформацією часто використовується одностороння форма комунікації. Так, надається перевага інформативній стороні навчання та недооцінюється процесуальна, що сприяє засвоєнню студентами готових знань і нездатності самостійного їх здобуття та оперативного використання. Такий монологізм перешкоджає індивідуалізації навчання, урахуванню особистісного начала студента та

його самореалізації, він не відповідає комунікативній складовій сучасного життя. Ми вважаємо, що одностороння комунікація виправдана лише у разі відсутності або нестачі інформації, неможливості отримання її іншим способом, а на сьогоднішній день у більшості випадків це є не так.

Таким чином, ефективнішою буде форма багатосторонньої комунікації, за якої можлива активність кожного суб'єкта освітнього процесу, відсутність дуже явних мір управління і контролю з боку педагога, зростання кількості комунікативних актів між самими студентами. Взаємодія ж студента з іншими суб'єктами освітнього середовища є важливою умовою самореалізації особистості студента: „лише через відносини з іншими індивідуальність формується та вільно самореалізується” [4, с. 107]. Ключовою одиницею взаємодії суб'єктів освіти виступає діалог. Діалог виступає методологічним принципом, методом і способом проектування і реалізації освіти, в якому посилюється роль учня як суб'єкта навчальної діяльності, спрямованої на народження нових знань та особистісне освітнє прирощення. Діалог має на меті організацію продуктивної освітньої діяльності студента та його самореалізацію у процесі діалогу.

Традиційно, навіть при наявності певного діалогу в освітньому процесі, він застосовується у ракурсі „викладач-студент”, коли студент слідує за логікою вчителя і запропонованою йому формою розгортання цього діалогу. В нашому ж випадку, наголошуємо на необхідності діалогічної взаємодії усіх учасників освітнього процесу як у режимі „викладач-студент”, так і режимі „студент-студент” та „студент-викладач”, за якої не просто допускається висловлювання з боку студента, а йому притаманна ініціатива у пізнанні нового та активна суб'єктна позиція. Наявність такого діалогу має особливе значення у розвитку процесів мислення, усвідомленні самоцінності власної особистості, розвитку здібностей самостійного руху до мети. Все це сприяє формуванню готовності до самореалізації у професійній сфері.

У діалогічному спілкуванні зникають суворо закріплені соціальні ролі „викладача” і „студента”, тобто стверджується особистісна рівність, відбувається центрація на потребах усіх суб'єктів освітнього процесу, спостерігається відсутність емоційної напруги.

Діалогічна структура освітньої комунікації розширює спектр пізнавальних та професійних мотивів студента. При урахуванні його суб'єктності в освітній комунікації та наданні йому можливості провадити активний вплив на перебіг навчального процесу у студента зростає інтерес до професії, відбувається емоційне та ціннісне наближення до неї, набуваються

можливості прояву себе у ній та розвивається потреба професійного зростання. Включення студента в освітню комунікацію сприяє розвитку здатності особистості мобілізувати себе, цілеспрямовано та активно використовувати свої можливості для розв'язання завдань, тобто проводити саморегуляцію. Крім того, сутнісною складовою розвинутого діалогічного спілкування та міжособистісного сприйняття, яка дозволяє розуміння іншої особистості та усвідомлення того, як вона сама сприймається іншим партнером по комунікації, є рефлексія [5, с. 88]. Таким чином, в процесі діалогічного спілкування за рахунок рефлексивних процесів відбувається сприймання студентом себе через інших та інших крізь призму себе. Рефлексивні ж дії, в свою чергу, є однією з передумов формування готовності до професійної самореалізації.

Не менш значущим є те, що в освітньому процесі, який є відкритим для студентів у комунікативному плані, процес засвоєння ЗУН студентами є більш продуктивним. Кожен учасник комунікації має можливість, зустрічаючись, зіштовхуючись з позицією інших учасників, просуватися у процесі конструювання власного професійного знання. Діалог сприяє вираженню творчої активності студента, оскільки він дозволяє усвідомити свою значимість, зняти напруженість та невпевненість за рахунок посилення інтересу до навчального процесу. Така творча активність дозволяє взаємопов'язати різнопредметні фактори, цілісно сприймати ряд взаємопов'язаних навчальних проблем, діставати з пам'яті необхідну в даний момент інформацію, а отже, і отримувати ґрунтовніші знання та покращувати процес здобуття професійної компетентності.

**Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку.** Професійна іншомовна підготовка вимагає особливих освітніх умов, організації сприятливого іншомовного освітньо-мовленнєвого простору, що повністю враховує специфіку набуття авіаційними спеціалістами іншомовних (українсько- та англомовних) навичок та умінь для забезпечення ефективного процесу постійної самоосвіти та безпеки польотів. Особливу роль в цьому процесі відводиться саме діалогічному спілкуванню. Діалогічна структура освітньої комунікації розширює спектр пізнавальних та професійних мотивів студента. При урахуванні його суб'єктності в освітній комунікації та наданні йому можливості провадити активний вплив на перебіг навчального процесу у студента зростає інтерес до професії, відбувається емоційне та ціннісне наближення до неї, набуваються можливості прояву себе у

ній та розвивається потреба професійного зростання.

**СПИСОК ДЖЕРЕЛ**

1. Акімова О.В., Солнышкіна М. И. Типология дискурса в профессиональной коммуникации. СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. С. 253-270.
2. Ковтун О.В. Сутність професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів. Гуманізація навчально-виховного процесу: науково-методичний збірник. Слов'янськ, 2010. Випуск LI. С. 3-14.
3. Корчемный П.А. Психология летного обучения. М.: Воениздат, 1986. 136 с.
4. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание. М.: Наука, 1980. 357 с.
5. Морозова М.А. Формирование готовности студентов к самореализации в образовательном процессе вуза : дисс. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. Ульяновск, 2009. 210 с.
6. Пронина О.П. Формирование диалогового мышления в профессиональном общении курсантов военного вуза: дисс... канд. пед. наук: 13.00.08. Краснодар, 2005. 160 с.
7. Шиянов Е.Н., Котова И. Б. Идея гуманитаризации образования в контексте отечественных теорий личности. Ростов -н/Д: РИО АО "Цветная печать", 1995. 314 с.

**REFERENCES**

1. Akimova, O.V. (2004). *Tipologiya diskursa v professional'noy kommunikatsii* [Typology of discourse in professional communication]. Izd-vo SPbGPU, 2004.
2. Kovtun, O.V. (2010). *Sutnist' profesiyno-movlennevoyi diyal'nosti aviatsiynykh operatoriv* [The Essence of the Airline Operators' Professional Language Work]. Gumanizatsiya navchal'no-vykhovnogo protsesu. – Vypusk LI. –S. 3–14.
3. Korchemnyi, P.A. (1986). *Psikhologiya letnogo obucheniya* [The psychology of flight training]. M.: Voenizdat, 1986. 136 s.

4. Lektorskiy, V.A. (1980). *Sub'yekt. Ob'yekt. Poznaniye* [Subject. Object. Cognition]. M.: Nauka, 1980. 357 s.
5. Morozova, M.A. (2009). *Formirovaniye gotovnosti studentov k samorealizatsii v obrazovatel'nom protsesse vuza* [Formation of students' readiness for self-realization in the educational process of the university]. Ulyanovsk, 2009. 210 s.
6. Pronina, O.P. (2005). *Formirovaniye dialogovogo myshleniya v professional'nom obshchenii kursantov voyennogo vuza* [Formation of military university cadet's dialogue thinking in professional communication]. Krasnodar, 2005. 160 s.
7. Shiyaynov, Ye.N., Kotova, I.B. (1995). *Ideya gumanitarizatsii obrazovaniya v kontekste otechestvennykh teoriy lichnosti* [The idea of humanitarization of education in the context of domestic personality theories]. Rostov-na-Donu: RIO JSC "Color Printing". 314 s.

**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**НЕЧЕПОРУК Яна Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

**Наукові інтереси:** історія та методика викладання авіаційної англійської мови у льотних навчальних закладах, формування спеціалізованих комунікативних навичок у авіаційних спеціалістів.

**INFORMATION ABOUT THE AUTHOR**

**NECHEPORUK Yana Serhiivna** – Ph.D., Doctoral student of Pedagogy and Science Management department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

**Circle of scientific interests:** methods of teaching the aviation English language in flight establishments, formation of specialized communication skills in aviation specialists.

*Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р*

УДК 378.016:7.012-037

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-218-222

**ОРЛОВА Наталія Станіславівна** –

кандидат педагогічних наук,  
асистент кафедри основ виробництва та дизайну  
Полтавського національного педагогічного університету  
імені В. Г. Короленка  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5071-869X>  
e-mail: orlovanatstan@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ СТВОРЕННЮ ОРНАМЕНТАЛЬНИХ КОМПОЗИЦІЙ У ДИЗАЙНІ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ**

**Постановка та обґрунтування актуальності проблеми.** Характеризуючи важливі теоретичні основи художнього проектування виробів легкої промисловості варто поставити акценти на правилах декорування текстильних матеріалів для них. Орнаментація текстилю, як явище етнічної

культури, формувалася впродовж тисячоліть, акумулюючи досвід своїх творців і реалізуючи його у вигляді розгалуженої системи мотивів, знаків та орнаментальних комплексів. Сьогодні розширюються можливості створення нових технік декорування, використання звичних матеріалів у зовсім нових якостях, це